

TEADUSMÕTE EESTIS (V)
HUMANITAARTEADUSED

TALLINN 2009

Artiklite kogumik on pühendatud
EV Haridus- ja teadusministeeriumi riiklike programmide
“Eesti keel ja rahvuskultuur” ning “Eesti keel ja rahvuslik mälu”
kümnele tegevusaastale (1999–2008)

TEADUSMÕTE EESTIS (V)
HUMANITAARTEADUSED

Jaan Ross, Arvo Krikmann (vastutavad toimetajad)

Helle-Liis Help, Siiri Jakobson, Galina Varlamova

ISSN 1736-5015
ISBN 978-9949-18-810-9

© EESTI TEADUSTE AKADEEMIA

SISUKORD

EESSÕNA ASEMEL	
KOMMENTAARE HUMANITAARTEADUSLIKE RIIKLIKE PROGRAMMIDE KOHTA AASTATEL 1999–2008	
<i>Jaan Ross</i>	7
PROGRAMM JULGUSTAS KOOSTÖÖLE JA DIALOGILE	
<i>Krista Aru</i>	11
ETNOLINGVISTILINE JÄTKUSUUTLIKKUS JA SEDA MÕJUTAVAD TEGURID	
<i>Martin Ehala</i>	19
ARVUTIPÕHISEST KEELEÕPPEST	
<i>Maarika Teral, Sirje Rammo, Birute Klaas</i>	35
EESTI–X-KEELE SÕNASTIK LEKSIKOGRAAFI TÖÖKESKKONNAS	
<i>Ülle Viks, Andres Looymann</i>	43
KÕNESÜNTEES KUI KEELE ISEÄRALIK VÕLU	
<i>Meelis Mihkla</i>	55
KEELETEADUSE TERMINITE KUJUNEMISTEELT	
<i>Tiin Erelt, Mati Erelt</i>	63
PEIPSI LÄÄNERANNIKU KEELEAREAALIST	
<i>Irina Külmoja</i>	71
HOBUSEVARUSTUSE SÜMBOOLSEST TÄHENDUSEST HAUAPANUSENA*	
<i>Valter Lang</i>	77
VASTUPANUNARRATIIV KUI RAHVUSLIK TUNNISTUS JAAN KROSSI “PAIGALLENNUS”	
<i>Eneken Laanes</i>	93
NAISED JA SÕDA EESTI NAISTE MÄLESTUSTES JA KIRJANDUSES	
<i>Rutt Hinrikus</i>	107
KUIDAS SAI TEOKS RIIKLIK PROGRAMM “EESTI KEEL JA RAHVUSKULTUUR” (KRONOLOOGIAT JA MEENUTUSI)	
<i>Arvo Krikmann</i>	119
AUTORITEST	126
RIIKLIK PROGRAMM “EESTI KEEL JA RAHVUSKULTUUR” AASTATEKS 1999–2003.	128
RIIKLIK PROGRAMM “EESTI KEEL JA RAHVUSLIK MÄLU (2004–2008)”.	135

ETNOLINGVISTILINE JÄTKUSUUTLIKKUS JA SEDA MÕJUTAVAD TEGURID

Martin Ehala

Tartu Ülikool

SISSEJUHATUS

Etnolingvistilise jätkusuutlikkuse mõiste võib lühidalt avada kui mingi “rahvuse, keele ja kultuuri säilimise läbi aegade”, kui tsiteerida Eesti põhiseadust, kus see põhimõte on esitatud riigi ühe peaülesandena. Käesoleva artikli eesmärk on seega välja tuua põhilised tegurid ja seosed, mille koosmõju tulemusel etnilised rühmad (etnosed) kas püsivad või lakkavad olemast.

Alljärgnev käsitlus on oma olemuselt ökoloogiline, st etnoseid vaadeldakse tihedas vastasmõjus (sotsiaalse) keskkonnaga, milles nad toimivad. Lähtekohaks on eeldus, et etnos on oma olemuselt autopoetiline, st ta on selline iseorganiseeruv süsteem, mis oma toimimise kaudu taastoodab iseennast ja enda eksisteerimiseks vajalikke tingimusi. Autopoetiliste süsteemide mõiste võeti esmalt kasutusse bioloogias, et kirjeldada elussüsteeme (vt Maturana, Francisco 1973), hiljem on aga leidnud laiendamist niihästi ühiskonnale (Luhmann 1990; Capra 1997) kui ka keelele (Ehala 1996) ja kultuurile (Livingston 2006).

Väidet, et etnosed on oma olemuselt autopoetilised, toetab asjaolu, et etnilisus on üks olulisemaid ja püsivamaid inimese kui liigi sotsiaalse korrastuse vorme: etniline mitmekesisus maakeral on väga suur ja konkreetsete etnoste ajaline kestus võib ulatuda tuhandetesse aastatesse. Seega näitab etnoste suur püsivus, et tegu on olemuselt autopoetiliste süsteemidega. Vaatamata sellele, et autopoetiliste süsteemide eesmärk on kindlustada oma kestmine läbi aegade, ei ole mitte kõik etnosed jätkusuutlikud: rahvaste kadumine keele- ja identiteedivahetuse läbi, mõnikord ka füüsilise hävimise teel on iseäranis kaasaegsel muutenud lausa epideemiliseks.

Kuigi ülaltoodud jätkusuutlikkuse määratlus on üldjoontes selge ja arusaadav, on teda siiski oma täies ränguses (st kui rahva ja keele ja kultuuri säilimist) raske rakendada. On ju täiesti selge, et kultuur võib aja jooksul muutuda sedavõrd, et sarnasus esialgsuga kaob täiesti. Sama kehtib ka rahva geneetilise koostise ja keele kohta. On isegi teada juhtumeid suhteliselt kiirest keelevahetusest (nt iirlaste puhul) või kiirest kultuurivahetusest (nt 19. sajandi eestlaste puhul), mis ei katkestanud vastavate etnoste järjepidevust. Seega tuleb jätkusuutlikuks pidada iga sellist inimkooslust, mis suudab säilitada oma identiteedi järjepidevuse, isegi kui selle erinevad komponendid (keel, kultuur, rassilised tunnused) vahetuvad. Ühesõnaga, etnolingvistilise jätkusuutlikkuse puhul tuleks eeskätt keskenduda etnose võimele püsida kollektiivse tegijana ajaloo areenil, küsimus tema identiteedi osiste püsivusest on oluline vaid sedavõrd, kui see võib mõjutada etnose enda jätkusuutlikkust.

Vaieldamatult on jätkusuutlikkus väga keerukas nähtus, mida mõjutavad paljud eri tasandi tegurid. Varasemates uuringutes on neid tegureid sageli esitatud lihtsalt nõrgalt struktureeritud loeteludena, nagu etnolingvistilise vitaalsuse teoorias (Bourhis jt 1981; Giles jt 1977) ja mõnedes teistes katsetes nähtust süstematiseerida (Edwards 1992; Grenoble, Whaley 1998). Selline käsitlus ei võta arvesse etnose autopoetiliste protsesside dünaamilist iseloomu, milles tegurid on omavahel keerulises vastasmõjus ja süsteemil on erinevad tasakaaluolekud ning kus samade tegurite mõju süsteemile võib olla olulisel määral erinev. Nii näiteks võib vähemusrühma assimileerumist kiirendada tema rassiline sarnasus enamusrühma liikmetega, aga seda vaid seni ja selles ulatuses, kui rühmadevahelisi suhteid tajutakse mõ-

lema rühma poolt legitiimsena. Interetnilise ebakõla tekkides aga kaotab rassiline sarnasus oma mõju täiesti. Käesoleva käsitluse erinevus varasematest seisneb eeskätt mainitud dünaamiliste vastasmõjude esiletoomises.

Artikli esimeses osas antakse ülevaade etnost mõjutavatest keskkonnateguritest ning etnose vastasmõjust keskkonnaga oma jätkusuutlikkuse tagamisel. Keskse tegurina nende autopoetiliste protsesside käivitamisel nähakse etnose sotsiaalpsühholoogilist valmisolekut kollektiivseks tegutsemiseks, nn etnolingvistilist vitaalsust. Artikli põhihüpoteese on, et etnolingvistiline vitaalsus kujuneb rühmasiseste kommunikatiivsete protsesside tulemusel, millega luuakse ühine jagatud maailmapilt keskkonnast, selles toimuvatest muutustest ja rühma võimalikust reageeringust muutuvatele tingimustele. Loomulikult mõjutavad maailmapildi kujunemist ka keskkonnategurid ise, kuid igal juhul filtreeritakse need arvamusiidrite poolt enne läbi vastavalt rühma ideoloogilistele eesmärkidele.

Artikli teises osas antakse ülevaade etnolingvistilist vitaalsust mõjutavatest teguritest ja nende omavahelisest vastasmõjust. Keskne hüpotees on, et etnolingvistiline vitaalsus sõltub otseselt etnose liikmete emotsionaalse seose tugevusest etnosega. Sellest lähtuvalt on etnostel kaks prototüüpset toimimisrežiimi – “kuum” olek, mille puhul on etnoseliikmete seas sotsiaalseks normiks tugev emotsionaalne seotus rühmaga ja kõrge valmisolek kollektiivseks tegutsemiseks, ja “külm” olek, mille puhul valdav enamik etnose liikmeid seostab end etnosega nõrgalt ja etnos ise säilitab oma koherentsuse ja toimevõime põhiliselt tänu oma institutsioonide järjepidevusele.

Võib eeldada, et külma ja kuumale oleku vaheline skaala on pidev, kuid on tõendeid, et üleminekud ühest teisest on suhteliselt kiired, st etnose soe olek on oma olemuselt ebastabiilne ja kaldub kergesti üle minema kas külmaks või kuumaks. Artikli kolmandas osas esitatakse külma ja kuumale oleku vaheldumise dünaamiline mudel, tuues esile ka mõlema oleku iseärasused etnose jätkusuutlikkuse seisukohalt.

ETNOSE JA KESKKONNA VASTASMÕJU

Etnose jätkusuutlikkust mõjutavad tegurid võib liigitada kolme suurde klassi: 1) väliskeskkonna tegurid, 2) sisekeskkonna tegurid ja 3) etnolingvistiline vitaalsus. Vaatleme kõigepealt neid mõjutegurite tüüpe lähemalt ja seejärel nende vastasmõjusid.

VÄLISKESKKONNA MÕJUTEGURID

Etnose jätkusuutlikkus on oma olemuselt sarnane bioloogiliste liikide jätkusuutlikkusega – nii nagu liike sureb välja seetõttu, et nad ei suuda kohaneda muutuvate keskkonnatingimustega, nii on ka etnoste hääbumise algtoeked enamasti tingitud muutustest väliskeskkonnas. Etnose väliskeskkonna moodustavad mitmesugused looduslikud ja sotsiaalsed tegurid. Kolm neist on jätkusuutlikkusele kriitilise tähtsusega: geograafiline asend, ligipääs ressurssidele ja naaberetnosed.

Geograafilise asendi puhul on jätkusuutlikkust toetavaks teguriks looduslikult isoleeritud asuala. Johanna Nicholisi (1992) keelegeograafia uuringud on näidanud, et väikesed keelekogukonnad on elujõulisemad saartel ja poolsaartel (islandi, mitmed gaeli keele variandid, kõmri ja bretooni keelekogukond), samuti mäestikes (Kaukasus on olulise keelelise mitmekesisusega piirkond) ja teistes raskesti ligipääsetavates kohtades, nagu troopilistes vihmametsades (keeleline mitmekesisus on suurim Uus-Guineas). Ka eesti keele asuala on geograafiliselt suhteliselt hästi piiritletud – kahes küljes on meri, ühes küljes suur järv ja sood. Vaid Eesti lõunapiiril puuduvad looduslikud piirielendid. Geograafiliselt markeerimata piiridega asuala on jätkusuutlikkusele üldiselt ebasoodsam, ja kõige ebasoodsam on olukord, kus rühmal oma kindel territoorium täiesti puudub.

Ressursside olemasolu on kriitiline iga kogukonna jätkusuutlikkusele. Tüüpilised ressursid, mis mõjutavad jätkusuutlikkust, on elatumiseks vajaliku jahi-, kalastus- ja/või põllumaa olemasolu, vesi, mets, seejärel juba teised maavarad, mille eksploateerimine nõuab vastava tehnoloogia tundmist. Ka geopoliitiline asend võib olla ressurss, kui seda suude-

takse kasutada näiteks transiidivoogude haldamiseks ja selle kaudu elatumiseks. Seejuures on oluline, et kättesaadavad ressursid oleksid sellised, mida kogukond on võimeline kasutama. Handi ja mansi asualad on rikkad naftast ja gaasist, kuid see ei ole nende jätkusuutlikkust tõstnud, sest hantidel ja mansidel on puudunud tehnoloogia nafta ja gaasi kasutamiseks.

Etnose põhivahenditeks olevate ressursside kiire lõppemine või ka ajutine mõõn halvendab vältimatult tema majanduslikku toimetulekut, millega kaasnevad sisekonfliktid, migratsioon või muud süsteemi destabiliseerivad ühiskondlikud nähtused. Hea näide on 19. sajandi keskel toimunud suur näljahäda Iirimaa, mille tagajärjeks oli näljasurm ning massiline väljaränne linnadesse ja Ameerikasse. Need arengud olid laastava tagajärjega iiri keelele – kogukonnale omase traditsioonilise majandussüsteemi kokkuvarisemine sundis inimesi liituma ingliskeelse ühiskonnaga (kas linnades või väljarännates Ameerikasse), mille tagajärjeks oli keelevahetus (vt O’Leary 2009). Iiri etnos siiski ei assimileerunud, sest identiteedi teised tunnusjooned võtsid üle seni keelele kuulunud tuumväärtuse rolli.

Sama oluline on ka sotsiaalne keskkond – võistlevate kogukondade olemasolu samas piirkonnas. Kriitiline on seejuures naabrite suurus, meeletatus ja majanduslik arengutase. Vahest kõige pärssivam on etnosele olla ümbritsetud ühest suurest, vaenulikult meeletatud kogukonnast või sattuda kahe suure vaenutseva naabri vahele. Veidi parem on olukord suure, neutraalse ja jõuka rahva naabruses või sellest ümbritsetult. Mida väiksemad on naabrid suuruselt ja jõukuselt, võrreldes oma rühmaga, seda soodsam on sotsiaalne väliskeskkond. Otsekontakti puudumine naabritega (nagu näiteks islandlastel jt saarerahvastel) on jätkusuutlikkuse seisukohalt ilmselt kõige soodsam.

Võrreldes looduskeskkonnaga on sotsiaalne keskkond palju dünaamilisem, iseäranis suurte maadeavastamise perioodist alates. Paljudele Ameerika ja Aasia rahvastele said saatuslikuks tehnoloogiliselt arenenuma kultuuriga sisserändajad Euroopast. Ka tänapäeval on kontakti tekkimine majanduslikult enam arenenud etnostega peamine väliskeskkonna

muutus, mis viib seni jätkusuutlikud etnosed tasakaaluasendist välja. Näiteks Siberi väikerahvaste traditsiooniline elukeskkond on industrialiseeritud ja saastatud, mis on nende jätkusuutlikkuse tõsisesse ohtu seadnud. Sedalaadi kontaktid ei pruugi sugugi alati olla otsese immigratsiooni tagajärg. Sageli piisab efektiivse teedevõrgu rajamisest seni isoleeritud piirkondadesse, mille tagajärjel kohaliku elanikkonna noorem põlvkond ise traditsioonilistest elupaikadest lahkub, ühtlasi hüljates ka põlise keele ja kultuuritavad (vt Milroy 2001).

Seega, nii nagu maailmas sureb välja bioloogilisi liike, mis ei suuda kohaneda muutuva keskkonna tingimustega, samamoodi hääbub keeli ja kultuure seetõttu, et nad ei suuda muutunud keskkonnatingimustes enam funktsioneerida. Mufwene (2004) väidabki, et kui keel kaotab keskkonna muutuste tagajärjel oma jätkusuutlikkuse, siis ei ole tema taaselundamiseks muud võimalust kui keskkonna taastamine endisel kujul, just nagu ohustatud loomaliikidega. Et see on aga enamasti võimatu, siis tuleb keele- ja identiteedivahetust vaadata kui paratamatust, väidab Mufwene (2004). Ta aga ei arvesta, et bioloogiline evolutsioon ja kultuurievolutsioon ei ole siiski sama asi. Kui bioloogilised liigid saavad vaid kohaneda muutuvate tingimustega, siis etnosed on võimelised oma tegevusega keskkonda mõjutama ja sellega aktiivselt kaasa aitama oma jätkusuutlikkusele. Sellise mõju tõhusus oleneb eeskätt kogukonna sisemisest organiseeritusest.

SISEKESKKONNA MÕJUTEGURID

Väliskeskkonna muutustele reageerimisel püüdlavad autopoetilised süsteemid oma terviklikkuse säilimise nimel selle poole, et arendada võimalikult täielikult välja oma sisekeskkond. Etnose sisekeskkonna moodustavad sotsiaalsed institutsioonid ja liikmetevaheline sotsiaalne võrgustik. Traditsiooniliselt eristatakse viit kesket sotsiaalset institutsiooni, mis on eksisteerinud ja eksisteerivad kõigis ühiskondades: majandussüsteemi, valitsussüsteemi, haridussüsteemi, perekonda ja religiooni (Schaefer 2008).

Sotsiaalne võrgustik on etnose liikmete vaheliste suhete võrgustik. Põhimõtteliselt eristatakse kaht tüüpi suhteid: tugevaid ja nõrku. Tugevad sidemed on

nende vahel, kes veedavad palju aega koos ja kes on lähedastes suhetes. Nõrgad sidemed märgivad juhuslikke või pinnalisi suhteid inimeste vahel (Milroy, Milroy 1992). Etnosed erinevad tugevate ja nõrkade sidemete vahekorra poolest, mis omakorda mõjutab ka nende jätkusuutlikkust: need, mille liikmete vahel on suhteliselt enam tugevaid sidemeid, on üldjuhul jätkusuutlikumad kui nõrgalt seotud võrgustikuga etnosed (Milroy 2001).

Majandussüsteem on jätkusuutlikkuse seisukohalt ilmselt keskse tähtsusega sotsiaalne institutsioon. Esiteks seetõttu, et majandussüsteemis luuakse kõik väärtused, mis on vajalikud etnose liikmete eluks ja etnose kultuuriliseks funktsioneerimiseks. Mida efektiivsema majandussüsteemiga on tegu, seda enam ressursse jääb üle põhivajaduste rahuldamisest ja neid saab suunata teiste sotsiaalsete institutsioonide (valitsus, religioon, haridus, kultuur, teadus) väljaarendamiseks (vt Ehala 2007). Teiseks seetõttu, et majandussüsteemi eripära määrab suure osas ka sotsiaalse võrgustiku iseloomu.

Väiketootjad, eriti põllumajanduslikud väiketootjad, moodustavad tugevate sidemetega tihedaid lokaalseid võrgustikke, millel on vähe nõrku linke kogukonnast väljapoole. Palgatöölised seevastu on mobiilsed ja valmis vahetama elukohta paremate tööttingimuste ja palga nimel. Seetõttu on palgatöölise võrgustikes palju nõrku linke ja tugevate linkidega pesad on väikesed. Üldine tendents on, et majandusliku arengutaseme tõusuga muutuvad sotsiaalsed võrgustikud lõdvemaks.

Nagu öeldud, sõltub etnose majandussüsteemi efektiivsusest teiste sotsiaalsete institutsioonide tugevus. Nende institutsioonide eesmärk on tagada etnose kui kollektiivse teguri kultuuriline ja ideoloogiline koherentsus (haridus, religioon, kultuur) ning toimimise efektiivsus (valitsus). Sedavõrd, kuidas majandussüsteemi spetsialiseerumine viib sotsiaalse võrgustiku nõrgenemiseni, peavad teised sotsiaalsed institutsioonid seda kompenseerima. Traditsioonilised etnosed püsivad tänu tihedale sotsiaalsele võrgustikule liikmete vahel, kaasaegsed etnosed kasutavad tugevaid sotsiaalsed institutsioone sotsiaalse võrgustiku hapruse kompenseerimiseks.

Et väikesed etnosed ei moodusta tänapäeval enamasti omaette ühiskonda, vaid funktsioneerivad mõne suurema ühiskonna osana, siis ei pruugi neil olla ka kõiki viit sotsiaalset süsteemi välja arendatud – nad kasutavad (vähemalt osaliselt) domineeriva etnose sotsiaalseid süsteeme. Samamoodi ei pruugi sotsiaalne võrgustik hõlmata üksnes ühe etnose liikmeid, vaid võib olla domineeriva etnose võrgustikega läbi põimitud. Jätkusuutlikkuse seisukohalt on tegu väga ebastabiilse süsteemiga, sest kõige sagedasemaks hääbumise põhjuseks on just domineeriva etnose sotsiaalsete institutsioonide ülevõtmine hariduse, majanduse ja/või religiooni kaudu, mille tagajärjel põimuvad läbi ka kahe etnose sotsiaalsed võrgustikud. Perekond on tavaliselt ohustatud keelekogukonna viimane säiliv sotsiaalne institutsioon. Nii on eksogaamne abielupraktika domineeriva etnose liikmetega kindel tee assimileerumisele.

Seega võib väita, et jätkusuutlikkuse seisukohalt on oluline just oma algupäraste sotsiaalsete institutsioonide olemasolu ning sotsiaalsete võrgustike suletus. Ka väike etnos, mis on endale välja kujundanud kõik olulised sotsiaalsed institutsioonid ja taganud oma sotsiaalse võrgustiku suhtelise suletuse, suudab püsida jätkusuutlikuna, nagu näiteks 50 000 liikmeline fääri etnos (Benati 2009).

Nii nagu suurus pole alati määrav, ei välista ka nõrgalt arenenud sisekeskkond iseenesest veel keelekogukonna jätkusuutlikkust. Kogu eestluse areng on heaks näiteks selle kohta, kuidas rühma tahe käituda kollektiivse tegurina on olnud alati paar sammu ees sellest, milliseid sotsiaalseid institutsioone ta sai kasutada. Seega, süsteemi siseökoloogia on küll oluline tegur tema püsimiseks, kuid mitte vältimatu ega piisav tegur. Lühidalt kokku võttes tähendab see, et ühegi kogukonna jätkusuutlikkus ei sõltu täielikult ja lõplikult ei väliskeskkonna ega ka sisekeskkonna teguritest. Võtmeküsimuseks on hoopis etnose kollektiivne tahe eksisteerida teatud keelelis-kultuurilise kogukonnana ehk etnolingvistiline vitaalsus.

ETNOLINGVISTILINE VITAALSUS

Võimet “toimida ühtse kollektiivse tegurina” kutsutakse etnolingvistiliseks vitaalsuseks (Giles jt 1977). Mida kõrgem on rühma etnolingvistiline vitaalsus,

seada jätkusuutlikuma rühmaga on tegu; mida madalam see on, seda suurem on oht, et rühm lakkab olemast ja selle liikmed assimileeruvad teistesse rühmadesse.

Kõige üldisemal tasandil on võime toimida ühtse kollektiivse tegurina klassikaline koordinatsiooniprobleem, mille puhul üksikisikud on valmis osalema ühises tegevuses vaid juhul, kui ka teised inimesed osalevad (Chwe 2001). Seega, kuigi etnolingvistiline vitaalsus on sotsiaalsühholoogiline joon, mis iseloomustab etnost (või mõnd teist rühma) tervikuna, on see oma olemuselt individuaalsete hoiakute ja otsustuste tulem. Indiviidil on igas olukorras suuremal või vähemal määral võimalik otsustada, kas ta käitub antud kontekstis individuaalselt või ühineb kollektiivse käitumisega.

Indiviidi otsust osaleda kollektiivses tegevuses mõjutavad paljud tegurid: kuivõrd tugevaks ja teovõimeliseks peab ta oma rühma, st kuivõrd kasulik on üldse investeerida oma aega ja energiat selle eesmärkide saavutamiseks; kuivõrd tugevad on etnost ümbritsevad teised etnosed ja milline on risk nendega otsesse vastasseisu astuda; kuivõrd realistlikud on eesmärgid, mille saavutamiseks poliitilised ja vaimsed juhid etnose liikmeid innustavad; kuivõrd tugevad on emotsionaalsed sidemed, mis indiviidi etnosega seovad ja kui tõenäolised ja tõsised on repressioonid ühistegevusest hoidumise korral. Põhimõtteliselt on indiviidil igas sotsiaal-ajaloolises olukorras võimalik valida, kas võidelda koos teistega kollektiivselt oma etnose koha eest päikese all või parandada oma staatust ja elujärke individuaalselt mõnda teise etnosesse sulandudes.

Kuigi vitaalsus sõltub üksikisikute hoiakutest, ei ole need hoiakud peaaegu kunagi täiesti privaatsed, vaid põhinevad jagatud uskumustel oma etnose tugevuse ja jätkusuutlikkuse kohta – ühesõnaga, mida tugevamana inimene tajub oma etnost ja mida kindlam ta on, et vajadusel mobiliseeruvad kõik ühise eesmärgi nimel, seda suurem on ka tema valmisolek selles osalemiseks. Parimaid näiteid lähiajaloo on kindlasti Eestimaa laul ja Balti kett, mis tõestasid eelkõige meile endale, et vajaduse korral on kõik valmis ühise eesmärgi nimel tegutsema. Et sellised

jagatud uskumused luuakse poliitiliste juhtide ja ideoloogide poolt rohkem või vähem teadlikult avalikus diskursuses, sõltub vitaalsus sageli võimekate juhtide olemasolust.

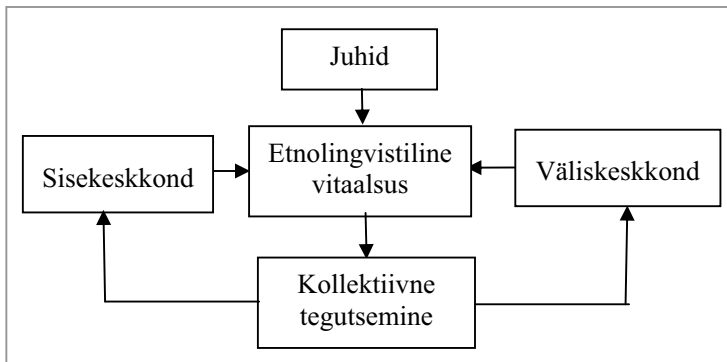
Samas tuleb arvestada, et vitaalsuse mõjutamisel reetorika ja visioonidega on oma piirid. On üsna selge, et suurte ja mõjuvõimsate gruppide mõjuväljas oleva ja väljaarendamata sisekeskkonnaga väikese-arvulise etnose vitaalsus ei saa iseenesest olla väga kõrge, sest oma nõrkuse tunnetamine ei soodusta inimeste soovi kollektiivseks käitumiseks. Sellises olukorras on sageli väga raske leida realistlike eesmäärke, mille nimel kogukond end mobiliseerida suudaks.

Teisest küljest ei taga ka kõrge etnolingvistiline vitaalsus iseenesest veel kogukonna püsimist läbi aegade. Ehk kõige ilmekam näide sellest on meloslaste hävitamine ateenlaste poolt Peloponnesose sõjas 416. a e.m.a.. Melose saare väike kogukond oli vaieldamatult etnolingvistiliselt vitaalne, kui otsustas mitte alistuda ateenlaste ülekaalukatele jõududele. Paraku jumalikku sekkumist piiramise ei toimunud, ateenlased vallutasid lõpuks linna, tapsid kõik mehed, kelle kätte said, viisid naised ja lapsed orjusesse ning asustasid saarele 500 lojaalset kolonisti (Shelton, Cengage 2005). Selle genotsiidi tagajärjel lakkas meloslaste kogukond eksisteerimast vaatamata nende kõrgele etnolingvistilisele vitaalsusele.

Lühike kokkuvõte eelnenust oleks, et keelekogukonna jätkusuutlikkus sõltub ühtviisi kõigist kolme tüüpi teguritest – väliskeskonna mõjudest, sisekeskkonna tugevusest ja etnolingvistilisest vitaalsusest. Skemaatiliselt on nende kolme teguri vastasmõju kujutatud joonisel 1.

Joonisel 1 on kesksel kohal etnolingvistiline vitaalsus, mis on kollektiivse tegutsemise vältimatu eeltingimus. Kollektiivne tegutsemine on aga ainus viis, kuidas etnos saab end kindlustada väliskeskonna ohtude vastu või reageerida väliskeskonnas toimivatele muutustele. Nii näiteks saab kollektiivset tegutsemist kasutada võitlemisel domineerivate rühmadega suurema autonoomia nimel, tõkestada immigratsiooni, võtta kasutusele uusi loodusressurs-

Joonis 1.
Etnose jätkusuutlikkuse dünaamika.

se, laiendada territooriumi vms. Samamoodi võib kollektiivset tegutsemist kasutada selleks, et tugevdada etnose sisekeskkonda – tõhustada kultuuriomavalitsust, rajada koole ja kirikuid jne. Kollektiivset tegutsemist võib kasutada ka sotsiaalsete normide kehtestamiseks, näiteks mõjutada perekäitumist, taunida emigreerumist, suurendada solidaarsust ja emotsionaalset seotust rühmaga. Milliseid konkreetseid eesmärke kollektiivsele tegevusele seatakse, sõltub muidugi olukorrast, mille põhjal ideoloogilised ja poliitilised juhid sõnastavad etnose eesmärgid.

Juhid ei ole skeemil välja toodud mitte üksnes seetõttu, et nad seavad eesmärgid kollektiivseks tegutsemiseks. Osalt sõltub nende tegevusest ka etnose vitaalsus, st üldine valmisolek kollektiivseks tegutsemiseks. Nagu joonisel näha, mõjutab vitaalsust lisaks juhtidele ka sisekeskkond, st inimeste ettekujutus sellest, kui tugev nende etnos on, ja väliskeskkond, st ettekujutus sellest, millised ohud etnost ähvardavad (ressursside puudus, teiste etnoste domineerimine). Samas on niihästi sise- kui ka väliskeskkonna mõju vitaalsusele siiski kaudne, sest ettekujutus nendest teguritest kujuneb suures osas juhtide visiooni vahendusel (Ehala 2009b). Seega on juhtidel võimalus niihästi kujundada etnose liikmete ettekujutust olukorrast kui ka tõsta selle läbi vitaalsust, sõnastada konkreetseid eesmärgid ja püüda kollektiivse tegutsemise kaudu juba etnose jätkusuutlikkust kindlustada.

Joonisel 1 kujutatu põhjal võib siis väita, et kuigi jätkusuutlikkus sõltub niihästi sise- ja väliskeskkonna teguritest kui ka etnolingvistilisest vitaalsusest, on vitaalsus esmane ja olulisim faktor, mida rühm vajab, et püsida muutuvates keskkonnatingimustes jätkusuutlikuna. Seetõttu vaatleme järgnevalt etnolingvistilist vitaalsust mõjutavaid tegureid ja nende vastasmõju lähemalt.

ETNOLINGVISTILISEST VITAALSUSEST DETAILSEMALT

VITAALSUSE OLEMUS

Tajfel ja Turner (1979) väidavad, et rühmakäitumist võib kujutada teljel, mille ühes otsas on sotsiaalne mobiilsus ja teises otsas sotsiaalne muutus. Kui inimesed tajuvad, et neid ümbritsev keskkond annab neile head võimalused individuaalselt oma elujärge parandada ja eesmärke saavutada, siis valivad nad sotsiaalse mobiilsuse strateegia, st üritavad teha karjääri ja ronida ühiskondlikus hierarhias kõrgemale, millega sageli kaasneb sulandumine domineerivasse rühma.

Kui aga ühiskonna sotsiaalne mobiilsus on pärsitud kas klassi-, kasti-, rassi-, etniliste või keelepiiride suletuse tõttu, siis annab ainsa võimaluse oma elujärge parandada kollektiivne tegutsemine. Interetnilise kontakti puhul taandub see dilemma küsimusele, kas on kasulikum oma personaalse staatuse tõstmiseks vahetada identiteeti, st assimileeruda kõrgema staatusega etnosesse, või võidelda kollek-

tiivselt oma etnose staatuse ja elujärje parandamise nimel. Et etnolingvistiline vitaalsus tähendab võimet tegutseda skaala sotsiaalse muutuse poolses ot-sas, on ta seotud inimese sotsiaalse identiteedi tugevusega.

Tajfeli (1978) järgi on sotsiaalne identiteet “see osa indiviidi enesekuvast, mis tuleneb teadmisesest enda kuuluvuse kohta mingisse sotsiaalsesse rühma (või rühmadesse), selle kuuluvuse väärtustamisest ja emotsionaalsest seotusest oma rühmaga”. Ellemers, Kortekaas ja Ouwerkerk (1999) on näidanud, et need sotsiaalse identiteedi kolm komponenti – kog-nitiivne, hinnanguline ja emotsionaalne – on selgelt eristuvad, kuid ainult “pühendumus rühmale paistab olevat see sotsiaalse identiteedi võtmetegur, mis mõjutab rühmaliikmete kalduvust käituda rühma-kuuluvusest lähtuvalt”. Seega võib Ellemersi jt (1999) uurimuse põhjal väita, et emotsionaalne seotus rühmaga on etnolingvistilise vitaalsuse keskne element.

Samale järeldusele jõuavad Thomas, McGarty ja Mavor (2009), kes väidavad, et on sotsiaalseid iden-titeete, mis on tugevamalt seotud kalduvusega kollektiivsele tegutsemisele kui mõned teised, ning toovad esile vältimatud tingimused, mis on vaja-likud kollektiivsele käitumisele orienteeritud sotsi-aalse identiteedi tekkeks. Nende mudeli kohaselt on sotsiaalne identiteet seotud kolme tüüpi ühiskond-likult jagatud normatiivsete ettekujutustega: ühiste emotsioonidega ning ettekujutusega rühma teovõi-me ja eesmärkide kohta. Näiteks etnos, mille liik-mete hulgas on valdav emotsioon, et nende sotsi-aalne seisund on ebaõiglane ja et nende etnos on teovõimeline, on oluliselt rohkem valmis kollektiivseks tegutsemiseks kui etnos, kes ei tunneta ülekohut või ei taju end piisavalt teovõimelisena. Ühesõnaga, Thomas jt (2009) väidavad, et kollektiivselt jagatud emotsioonid on võtmetegur, mis tekitab emotsionaalset seotust rühmaga (etnosega), mis omakorda on rühma kollektiivse käitumise, st vitaalsuse tähtsamaid mõjutegureid.

On selge, et inimesed, kes on emotsionaalselt tugevasti etnosega seotud, on valmis oma sisemise sunni mõjul panustama selle eesmärkidesse. Samas või-

vad need inimesed, kelle emotsionaalne side etnosega on nõrk, teatud tingimuste korral osaleda kollektiivses tegevuses selle eesmärkide nimel. Näiteks on olukordi, kus etnilise rühma liikmed on sunnitud osalema selle aktsioonides, isegi kui nad ei tunne erilist emotsionaalset sidet rühmaga ega kiida aktsiooni heaks, sest vastasel korral ähvardaks neid sanktsioonid. Portes ja Sensenbrenner (1993) nime-tavad rühma võimet mõjutada liikmeid, kes ei soovi ühisaktsioonides osaleda, survestatud ühtekuuluvu-seks (*enforceable trust*). On üsna selge, et rühmad, kelle institutsioonid või sotsiaalse võrgustiku struk-tuur sellist survestamist võimaldavad, on oma ole-muselt vitaalsemad kui need, kel see võime puudub. Ja loomulikult on võimalik, et inimesed on valmis etnose kollektiivses tegevuses osalema lihtsalt see-tõttu, et see on neile kuidagi isiklikult kasulik või tasub end muul moel ära.

Kui võrrelda neid kolme motivatsiooni – kuuluvus-tunnet, tasuvust ja sanktsioonide vältimist, siis esi-mene neist väljendab emotsionaalset käitumist, kaks viimast lähtuvad aga ratsionaalsetest kaalutlustest. On tõenäoline, et iga indiviidi puhul mõjutavad te-ma kalduvust panustada etnose eesmärkidesse kõik kolm motivatsiooni. Sõltuvalt motivatsioonide kom-binatsioonist on inimene erineval määral motiveeri-tud panustama ja riske võtma. Pole kahtlust, et emotsionaalne motivatsioon põhjustab tugevamat pühendumust kui mis tahes ratsionaalne motivat-sioon. Pole harvad juhtumid, kui kodumaa-armastu-se nimel ohverdatakse elu, kasu nimel aga tegutse-takse vaid määrani, kuni see ületab võimalikke ris-ke, ja sanktsioonide kartuses vaid määrani, kuni po-tentsiaalne oht jääb alla võimaliku karistuse suuru-sele.

KUUMAD JA KÜLMAD ETNOSED

Lähtudes liikmete emotsionaalse seotuse määrast oma rühmaga, võib etnoseid tinglikult jagada kahte tüüpi: kuumadeks ja külmadeks. Kuum etnos on sel-line, mille liikmed samastuvad emotsionaalselt väga tugevalt oma rühmaga ning nende jagatud emot-sioonid on otseselt suunatud etnose kollektiivsete eesmärkide saavutamisele. Näiteks etnos, kes on kujundanud väga tugeva emotsionaalse seotuse tajutud ajaloolise ebaõigluse põhjal, tuleb oma tege-

vuskava õigluse jaluleseadmisest. Sellise käitumis-
musteri kujundasid nn laulva revolutsiooni käigus
välja eestlased, lätlased ja leedulased.

Etnos, kes on kujundanud väga tugeva emotsio-
naalse seotuse oma ülimuslikkuse või jumaliku
väljavalituse põhjal, võib sellest tuletada oma tege-
vuskava teiste etnoste alistamiseks. Etnos, kes on
kujundanud väga tugeva emotsionaalse seotuse oma
maa, kultuuri, traditsioonide ja sümbolite suhtes,
võib sellest tuletada kollektiivse tegevuskava vas-
tuseisiks agressioonile või assimileerumisele. On
ka võimalik, et etnos kujundab oma emotsionaalse
seotuse mitme erineva emotsiooni põhjal: näiteks
natsi-Saksamaal saavutati etnose kuum olek niihästi
ülimuslikkuse, sisevaenlase vihkamise kui ka
sümbolite jumaldamise kaudu.

Külmad etnosed on sellised, mille liikmete emot-
sionaalne seotus rühmaga on madal. Selliste etnoste
liikmed on valmis panustama kollektiivsete eesmär-
kide saavutamiseks ratsionaalsel kaalutlustel – kui
see on neile kasulik või vajalik süsteemipoolsete
sanktsioonide vältimiseks. Üldjuhul, st kui kõik
muud tingimused on samad, on külma etnose vitaal-
sus madalam kui kuum etnose oma. See muidugi ei
tähenda, et külmad etnosed oleksid automaatselt
madala vitaalsusega. Iga konkreetse külma etnose
vitaalsus sõltub sellest, kuidas suudab etnos oma
sotsiaalsete institutsioonidega muuta kollektiivse
panustamise oma liikmetele optimaalseks valikuks.

Külmad ja kuumad etnosed toimivad niisiis põhi-
mõtteliselt erinevatel režiimidel: kuumade etnoste
vitaalsuse määravaimaks teguriks on liikumapanes-
tate emotsioonide tugevus (mida muidugi toetavad
ratsionaalsed tegurid); külmade etnoste puhul on
vitaalsus ainult ratsionaalse otsustuse tagajärg. See-
tõttu, on kuum etnose liikmed valmis kandma isik-
like ohvreid kollektiivsete eesmärkide saavutamise
nimel, samas kui külmade etnoste liikmed panus-
tavad vaid sedavõrd, kui see on neile kasulik.

Ülalöeldu ei tähenda, et kuumade etnoste liikmete
jaoks ratsionaalsed argumendid ei kehti, vaid et tea-
tud kollektiivse emotsionaalse pinge korral nende
mõju käitumisele kahaneb. Võib seega eeldada, et
emotsionaalse seotuse määr on pidevskaalal, millel

on lisaks külmale ja kuumale olekule olemas ka va-
hepealsed leiged ja soojad olekud. Emotsionaalsete
olukordade kalduvus eskaleeruda viitab siiski selle-
le, et tol skaalal on olemas ka murdepunkt, mille
ületamisele järgneb kiire iseeneslik kuumenemine.

Seda protsessi on teoreetiliselt seletanud Hogg ja
Reid (2006), kes empiirilistele uuringutele toetudes
väidavad, et kõrge emotsionaalse seotuse tingimus-
tes ei kujune rühma hoiakud mitte selle liikmete
hoiakute keskmise põhjal, vaid koonduvad selle äär-
musliku rühma ümber, mis vastandab end teistele.
Seega, mida soojema etnosega on tegu, seda kiire-
mini ja tugevamalt hakkab ta kuumenema teistele
etnoste vastandumise pinnal. Sedalaadi protsessid
hakkasid näiteks Eestis liikuma pärast Lihula samba
teisaldamist, saavutades oma kulminatsiooni pärast
Pronksiöö sündmusi (vt Ehala 2009a).

Käesoleva artikli üks põhihüpoteese on, et tegurid,
mis etnose vitaalsust mõjutavad, on oma olemuselt
samad niihästi kuumade kui külmade etnoste jaoks.
Vahe on selles, kas nende tegurite mõju interpretee-
ritakse ratsionaalselt või emotsionaalselt. Esimesel
juhul on tegu külma etnosega, kui aga kas või ühe
teguri osas saavutab etnos emotsionaalse kõrgpinge,
siis läheb ta üle kuumale olekusse, hoolimata sellest,
et teiste tegurite osas töödeldakse informatsiooni
ratsionaalselt.

ETNOLINGVISTILIST VITAALSUST MÕJUTAVAD TEGURID

Sotsiaalpsühholoogias uuritakse rühmadega identi-
fitseerumist väga erinevates uurimisvaldkondades –
sotsiaalse identiteedi teoorias (Brown 2000), kollek-
tivismi-individualismi paradigmas (Triandis, Gel-
fand 1998), natsionalismiuuringutes (Bar-Tal 1993)
jne. Erinevates uurimistraditsioonides kujutatakse
nähtust mõnikord küllaltki erinevalt, kuid võrdle-
misi suur konsensus valitseb selles, et rühmaga
identifitseerumine on multidimensionaalne nähtus,
millel on erinev hulk mõõtmeid. Nende hulk eri
teooriates varieerub, kuid peaaegu kõik teooriad
nõustuvad, et identifitseerumisel on niihästi kog-
niitiivne kui ka afektiivne külg (vt Roccas jt 2008).
Eelnevas peatükis esitasin hüpoteesi, et etnosed,
mille liikmetel on tugev afektiivne seotus rühmaga,
on kuumas olekus, samas kui etnosed, mille liik-

mete seotus rühmaga põhineb valdavalt kognitiivsel dimensioonil, on käitumiselt külmad.

Vaieldamatult on rühmaga identifitseerumist mõjutavate tegurite hulk suur. Alljärgnevalt püüan varasemate empiiriliste uuringute ja teoreetilise kirjanduse põhjal välja tuua sotsiaalsühholoogilised dimensioonid, millel on vitaalsusele kõige suurem mõju. Neid on neli: interetniline jõuvahekord, interetnilise ebakõla, traditsioonilisus ja interetniline distants.

Kõik need dimensioonid väljendavad rühmaliikmete taju olukorra kohta antud mõõtmes, mitte välise vaatleja antud "objektiivset" hinnangut. Taju eelistamist tegelikkusele saab põhjendada sellega, et etnose liikmed langetavad otsuseid nii- või teistsuguse käitumise osas lähtuvalt oma tajust, mitte sellest, kuidas olukord tegelikult on. Et ettekujutus tegelikkusest on võimalik manipuleerida, siis on vitaalsust mõjutava tegurina oluline just see ettekujutus, mitte tegelikkus ise.

Interetniline jõuvahekord

Interetnilise jõuvahekorra dimensioon väljendab etnose tugevust võrreldes naaberrühmadega. Ettekujutus etnose tugevusest kujuneb kolme suure tegurite rühma põhjal: 1) etnose majanduslik, sotsiaalne ja kultuuriline staatus; 2) etnose demograafiline tugevus (rahvaarv, iive, väljaränne jt); 3) sotsiaalsete institutsioonide tugevus (Bourhis jt 1981). Ettekujutust omaenda etnose tugevusest võrreldakse ettekujutusega teiste oluliste etnoste tugevusest. Selline võrdlus võib anda kas positiivse (oleme tugevamad ja võimsamad kui teised), neutraalse (oleme enam-vähem võrdsed) või negatiivse tulemuse (oleme teistest etnostest nõrgemad ja madalama staatusega) (Ehala 2005; Ehala, Niglas 2007).

See võrdlus lähtub sotsiaalsühholoogilisest tõsiasjast, et inimene vajab positiivset enesehinnangut ja püüab seda saavutada rühmakuuluvuse kaudu (Tajfel, Turner 1979). Kui etnos, millesse inimene kuulub, talle seda ei võimalda (st kui selle sotsiokultuuriline staatus on mõne teise rühmaga võrreldes madal), siis hakkab inimene otsima võimalusi oma rühmakuuluvuse muutmiseks. Kui selline hoiak on liikmete hulgas valdav, siis vähendab see valmisole-

kut kollektiivseks tegutsemiseks, seega kahandab vitaalsust. Positiivne võrdlustulemus mõjub aga vitaalsusele positiivselt.

Jõuvahekorra võrdlus on oma olemuselt kognitiivne ja emotsionaalselt neutraalne, kuid loomulikult on seda võimalik manipuleerida nii, et tulemus on kas iseäranis positiivne või eriti negatiivne. Sellised äärmuslikud võrdlustulemused võivad omakorda olla aluseks kollektiivsete emotsioonide kujundamisele: näiteks üliposiitivsele hinnangule võib rajada üliluslikkuse emotsiooni, ülimald kollektiivne hinnang aga võib põhjustada tugeva alaväärsusemotsiooni. Esimene võib rühma viia kuuma olekusse, viimane aga kutsuda esile nn assimilatsioonikaskaadi – paanilise väljarände ja ümberrahvustumise (vt Laitin 2007).

Interetniline ebakõla

Interetniline ebakõla väljendab etnose liikmete hinnangut interetniliste suhete legitiimsusele ja usalduslikkusele (Ehala, Zabrodskaia, avaldamisel). Mida legitiimsemana tajutakse kahe etnose võimsuhteid, st võimalikku domineerimist ja vastasmõju, seda väiksem on interetnilise ebakõla määr. Nii peaksid kahe suveräänse etnose vahelised suhted tunduma nende liikmetele legitiimsena, kui seda ei varjuta territoriaalsed või muud vaidlused. Ühe riigi piires sõltub enamus- ja vähemusrühmade suhete legitiimsus sellest, kas rühmade õiguste ja privileegide vahekord on õiglane.

Lisaks legitiimsusele mõjutab interetnilist ebakõla ka etnoste vastastikune usaldus, mis kujuneb suuresti ajaloolise kogemuse ja kehtivate suhete pinnal. Ka legitiimses olukorras võib vastastikuse umbusalduse või lausa vihkamise määr olla suur minevikus toimunud sündmuste tõttu. Enamasti on usalduse ja legitiimsuse taju siiski omavahel korrelatsioonis – mida suurem usaldus, seda legitiimsemana tajutakse rühmadevahelist suhet (Ehala, Zabrodskaia, avaldamisel).

Ka interetnilise ebakõla dimensioon on oma olemuselt kognitiivne, st rühmadevahelist ebakõla tajutakse emotsionaalselt neutraalsena vähemalt juhtudel, kui see ei ole eriti suur. Samas on ebaõigluse ja välisrühma umbusaldamise põhjal iseäranis kerge

kujundada kollektiivseid emotsioone, mis viivad etnose kiiresti kuumale olekusse. Selle dimensiooniga, nagu eelmisega, võib seostada kaht tugevat kollektiivset emotsiooni – viha osakssaanud ebaõigluse pärast, aga ka süütunnet tehtud ülekohtu pärast. Esimene neist mobiliseerib etnost ebaõigluse ja selle põhjustaja vastu võitlema, teine aga kahandab etnose liikmete soovi end selle etnosega samastada, mis samuti võib soodustada identiteedivahetust.

Ka külma etnose puhul, st juhtudel, kus interetniline ebakõla on väike ega ole seotud kollektiivsete emotsioonidega, soodustab interetniline ebakõla rühma vitaalsust, sest muudab etnose liikmetele identiteedivahetuse psühholoogiliselt raskeks. Näiteks on vähemusrühma liikmetel raske sulanduda enamuse hulka, kui nad tajuvad endale tehtud ülekohtu ega usalda enamuse liikmeid täielikult. Kui aga vähemus tajub oma madalamat staatust legitiimsena ja suhtub enamusrühmadesse usalduslikult, siis selline olukord soodustab identiteedivahetust.

Traditsionaalsus

Kolmas vitaalsust oluliselt mõjutav tegur väljendab seda, kui võrd etnose liikmed väärtustavad oma kultuuri, keelt ja traditsioone ning peavad oluliseks nende edasiandmist põlvkonnalt põlvkonnale (Ehala, avaldamisel). On olemas etnilisi rühmi, kes oma kultuuripraktikaid ja keelt peavad sedavõrd pühaks, et keelduvad igasugustest uuendustest – sellised on mitmesugused religioossed kogukonnad, nagu näiteks amišid USA-s või vene vanausulised.

Traditsionaalse käitumise vastandiks on utilitaarne käitumine. Utilitaarse väärtusmaailmaga inimesed lähtuvad oma otsuste tegemisel isiklikust majanduslikust kasust ja otstarbekusest. Nad on avatud uuendustele ja omistavad vähest tähtsust ajalooliste traditsioonide järgimisele. Kui nõrga etnose liikmed on väga utilitaarsed, siis on nad vähem valmis selle etnose eesmärkide nimel panustama ja rohkem valmis oma identiteeti vahetama kui traditsioone väärtustava etnose liikmed (vt Li 2004).

Nii nagu eelmised, on ka traditsioonilisuse dimensioon kognitiivne, kuid võib skaala äärmustes olla aluseks ka tugevate kollektiivsete emotsioonide kujundamisele. Nii võib ülima traditsioonilisuse pinnal kujundada jumaldamise kollektiivse emotsiooni,

olgu siis selle objektiks jumal, valitseja, isamaa, keel või mõni muu väärtus, mille hoidmist peetakse oluliseks. Skaala teises otsas võib kujuneda hedonismi kollektiivne emotsioon, mis seab isikliku heaolu ja naudingu kõrgemale mis tahes ühiskondlikest eesmärkidest.

Interetniline distant

Interetniline distant moodustub rassiliste, etniliste, keeleliste ja kultuuriliste erinevuste summana. Mida suuremad on kahe rühma liikmete vahelised erinevused, seda keerulisem on rakendada sotsiaalse mobiilsuse strateegiat oma elujärje parandamiseks, sest vaatamata pingutustele ei ole võimalik oma päritoluidentiteeti siiski varjata ja see jääb paratamatult identiteedivahetust pärssima. Seega, mida suurem on distant, seda suurem on ka motiivatsioon kollektiivseks tegutsemiseks (Ehala 2009b). Kui kahe etnose prototüüpe tajutakse pigem sarnaste kui erinevatena, on ka identiteedivahetus suhteliselt kerge ja isegi märkamatu, mistõttu inimesed eelistavad pigem sotsiaalse mobiilsuse strateegiat.

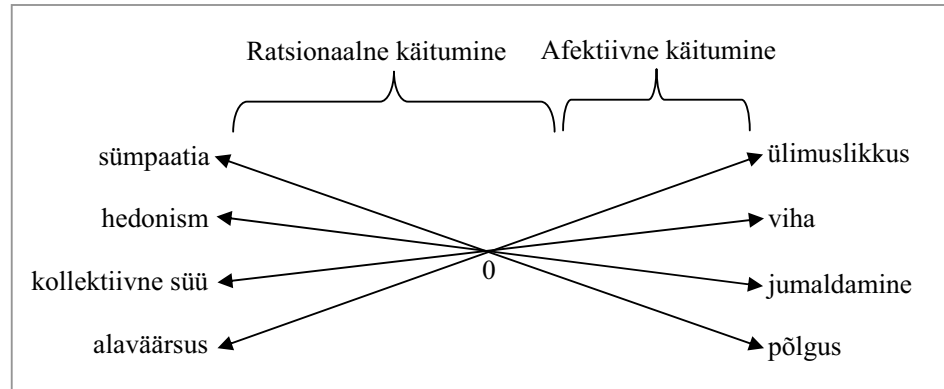
Nagu teisi dimensioone, nii on võimalik ka interetnilist distantsi manipuleerida. Enamasti ongi nii, et kui etnos läheb mingil põhjusel üle kuumale olekusse, siis suurendatakse automaatselt eristumist vastarühmast. Suhete soojenemisel ja integratsiooni soodustamiseks võidakse omakorda suurendada sarnasusi.

VITAALSUST MÕJUTAVATE TEGURITE VASTASMÕJU

Ülalmainitud neli vitaalsust mõjutavat tegurit ei ole teineteisest täiesti sõltumatud, vaid omavahel dünaamiliselt seotud. Neid võib kujutada interaktiivse tegurite kompleksina, mis mõjutavad vitaalsust ühtse tervikuna. Seda on hea graafiliselt ilmutada nelja lõikuva dimensioonina (vt joonis 2).

Igal dimensioonil võib hinnang olla kas positiivne (skaala parem pool), neutraalne (keskpaik) või negatiivne (skaala vasak pool). Kui hinnangud jäävad valdavalt allapoole nulli, on tegu madala vitaalsusega rühmaga, kui need on nullis või sellest kõrgemal, siis on tegu vitaalse rühmaga. Mõlemad äärmused võivad olla seotud kollektiivsete emotsioonidega: interetniline jõuvahekord ülimuslikkuse või alaväärsustundega, interetniline ebakõla viha või kollektiivse süü tundega, traditsionaalsus jumaldamise

Joonis 2.

või hedonismiga, interetniline distants põlguse või sümpaatiaga. Samas võivad ainult skaala paremal pool asuvad emotsioonid esile kutsuda etnose afektiiivse käitumise, st viia etnose kuuma olekusse. Skeemi vasakul olevad emotsioonid võivad aga esile kutsuda nn assimilatsioonikaskaadi (Laitin 2007).

Kui tugevad kollektiivsed emotsioonid puuduvad kõigil kolmel dimensioonil, siis on etnos külmas olekus ja ta vitaalsus sõltub liikmete ratsionaalsetest otsustest. Samas piisab tugeva kollektiivse emotsiooni kujundamisest vaid ühel dimensioonil, et etnos läheks üle kuuma olekusse. Näiteks kui etnoses tekib väga kõrge interetnilise ebakõla tajus, siis viib see senini külmas olekus olnud etnose kuuma olekusse. Samamoodi juhtub, kui domineerib äärmusliku ülimuslikkuse või jumaldamise diskursus. Kuigi kuuma olekusse minekuks piisab tugevate kollektiivsete emotsioonide esilekutsumisest ühel dimensioonil, toimub emotsioonide tekitamine sageli paralleelselt mitmel või kõigil neljal dimensioonil. Kui etnos on kuumas olekus, siis määrab tema vitaalsuse liikmete emotsionaalne seotus etnosega, mitte liikmete ratsionaalne kalkulatsioon, kas antud etnos pakub piisavalt positiivse sotsiaalse identiteedi, et panustada tema arengusse.

Rühmasisesed protsessid etnose külma ja kuuma oleku puhul erinevad kvalitatiivselt ja seetõttu saavutatakse ka vitaalsus neis olekutes erineval viisil.

Etnose vitaalsus külmas olekus

Külmas olekus etnose liikmete emotsionaalne seotus rühmaga on madal, kuulumist etnosesse tead-

vustatakse, kuid kuulumise fakt ei oma emotsionaalset kaalu, see ei ole inimese identiteedis olulisel kohal. Et emotsionaalne seotus on madal, lähtub indiviid oma suhetes rühmaga ratsionaalsetest kaalutlustest. Kui rühma kuuluvus pakub talle ligipääsu eluks vajalikele ressurssidele ja tagab positiivse sotsiaalse identiteedi, siis on indiviid rahul ega otsi teid elujärje parandamiseks identiteedivahetuse teel.

Etnolingvistiline vitaalsus, st võime käituda kollektiivselt, tagatakse sotsiaalsete institutsioonide kaudu pakutavate hüvede ja sanktsioonide süsteemiga, mis puhtalt ratsionaalsetest kaalutlustest lähtuvalt motiveerib etnose liikmeid ühistegevusse panustama. Kui etnos suudab oma liikmetele pakkuda ka positiivset sotsiaalset identiteeti, siis puudub selle liikmetel motivatsioon identiteedivahetuseks.

Loomulikult ei sõltu inimese lojaalsus etnosele mitte üksnes tema hinnangust sellele, kuid võrd positiivse identiteedi see pakub, vaid ka sellest, kuid võrd kerge on saavutada liikmelisust mõnes teises, kõrgema staatusega ja paremaid võimalusi pakuvas etnoses, samuti sellest, kuid võrd utilitaarne on inime- ne, st kuid võrd valmis on ta isiklike hüvede nimel hülgame oma sotsiaalse võrgustiku.

Üldiselt on nii, et mida tugevama etnosega on tege- mist (st mida võimsam on ta majanduslikult, demo- graafiliselt ja kultuuriliselt), seda kergem on tal motiveerida oma liikmeid kollektiivselt käituma üksnes ratsionaalsetest kaalutlustest lähtuvalt. Seetõttu on tugev etnos vitaalne ka siis, kui ta on külmas ole- kus. Samuti puuduvad suurteil etnostel reeglina tõsi-

sed eksistentsiaalsed ohud, mis võiks anda tõe nende kuumenemiseks. Nii toimibki enamik suuri etnoseid külmas olekus.

Teisiti on lood väikeste etnostega, mille sotsiaalsed institutsioonid on nõrgad, majanduslik ja kultuuriline tase madal ning demograafiline olukord kehv. Taolised etnosed ei suuda pakkuda positiivset sotsiaalset identiteeti. Seetõttu ähvardab neid etnoseid külmas olekus assimileerumine, sest vaid ratsionaalsetest ja pragmaatilistest motiividest lähtuvad liikmed otsivad võimalusi parandada niihästi oma majanduslikku olukorda kui ka leida positiivsemat sotsiaalset identiteeti. Seega on nõrkade etnoste ainukene lootus oma vitaalsust tõsta, kui nad suudavad mõnel dimensioonil välja kujundada tugeva kollektiivse emotsiooni, mis viiks etnose üle kuumas olekusse ja ühes sellega tõstaks oluliselt liikmete valmisolekut kollektiivseks tegutsemiseks.

Etnose vitaalsus kuumas olekus

Kui etnos ükskõik millisel dimensioonil läheb üle kuumale režiimile, kaasneb sellega automaatselt suurem eristumine teistest rühmadest, st interetnilist distantsi hakatakse tajuma suuremana ja oma etnost tajutakse teiste etnostega võrreldes nõrgemana (Giles, Johnson 1987).

Barth (1969) on näidanud, et eristumine ei ole tingitud reaalsust erinevustest erinevate etnoste liikmete vahel, vaid erisused konstrueeritakse. Mida kuumemas olekus on rühm, seda teravamaks kujundatakse ka rühma liikmelisust defineerivad piirid. Näiteks serblaste ja horvaatide eristumine on saavutatud muu hulgas üsna tühistele keelelistele erinevustele tuginedes. Ühesõnaga, kuumenemise tagajärjel suureneb oluliselt interetniline distants, mis muudab identiteedivahetuse oluliselt kulukamaks.

Teravdatud piirid ja suur eristumine muudab omakorda akuutseks reeturluse küsimuse – külma etnose puhul on piirid poorsed ja selle liikmetel suur individuaalne vabadus toimida omaenese parema äranägemise järgi. Kui aga rühm on üle läinud kuumale režiimile, siis ühes piiride teravdumisega tõuseb ka sotsiaalne kontroll emotsionaalselt tugevalt seotud liikmete poolt, mistõttu rühmaga nõrgalt identifitseeruvad liikmed sunnitakse koostööle rühma ees-

märkide nimel vastu nende enda tahtmist. Neil ei ole võimalik ka identiteeti vahetada, sest teravnenud olukorras on lootus, et teine etnos neid aktsepteeriks, kaduvväike.

Kuumenemisega kaasnevate protsesside toel võib nõrk etnos oluliselt tõsta oma etnolingvistilist vitaalsust ja vältida paratamatut assimileerumist, mis teda ootaks külmas olekus toimides. Näiliselt hea lahenduse muudab keeruliseks see, et kuumas oleku saavutamine ei ole kerge, kuumana püsida ei saa igavesti ja taasjahtumine võib kaasa tuua täiendavad probleemid.

Etnose kuumenemine ja jahtumine

Etnose kuumenemine saavutatakse kollektiivsete emotsioonide konstrueerimise teel. Seda on väga keeruline teha ratsionaalselt käituvatest indiviididest koosnevas etnoses, kui puuduvad reaalsed stiimulid, mis neid emotsionaalselt puudutaksid. Seetõttu vajab etnos kuumenemiseks enamasti mingit sätet, kõige parem mõnd šokeerivat juhtumit nagu Riigipäevahoone tulekahju, kaksiktornide katastroof, pronkssõduri teisaldamine vms, mille põhjal on võimalik kollektiivseid emotsioone konstrueerida asuda.

Kuumenemise tõeeks sobib ka mingi oht, st tulevikus toimuda võivad negatiivsed sündmused, kuid et ohtu võib hinnata erinevalt ja ennustatud oht võib tegelikkuses ka olemata olla, siis sõltub selliste ajendite edu eelkõige sellest, kui võrd vältimatuna ja laastavana seda tajutakse ja suudetakse kujutada.

Kuumenemise aluseks võib olla ka kestev sotsiaalne ülekohus, aga kui see on domineeriva etnose poolt institutsionaalselt legitimeeritud ja etnostevahelised piirid hoitakse poorsena, siis on allasurutud etnose liikmetel kergem vahetada identiteeti kui riskida süsteemile vastuhakuga.

Tugevate afektiivsete tegurite puudumisel ei jää vähemusrühmadel sageli muud võimalust, kui püüda kuumenemist saavutada traditsionaalsuse ja interetnilise distantsi suurendamisega, rõhutades oma rahvuslikke iseärasusi ja väärtustades traditsioone. Sellelgi on omad piirid, sest kui vähemus on majanduslikult ja kultuuriliselt nõrk, siis on üsna raske oma etnilist kuuluvust väärtustada. Pealegi tähendab

daks ülim traditsioonilises peaaegu täielikku eraldatust laiemast ühiskonnast, mis on väga ränk hind kõrgeenenud vitaalsuse eest.

Ükspuha mil viisil etnos ka kuuma oleku saavutab, ei pruugi see olla hea lahendus, kuna võib esile kutsuda pikaajalise etnilise konflikti, mis ta lõpuks majanduslikult ja moraalselt kurnab, või viia ta äärmisesse konservatiivsusse, mis pärsib igasuguse arengu. Mõlemal juhul järgneb ükskord ikkagi etnose jahtumine.

Sama juhtub muidugi ka siis, kui kuumenemise tagajärjel tekkinud edukas rahvuslik ärkamine on viinud etnose sihile – eesmärgid on saavutatud, kuumenemise põhjus likvideeritud, kollektiivsed emotsioonid ennast ammendanud. Võidujärgsel jahtumisel võivad samuti olla rasked tagajärjed, sest kui rühmal ei jätku külmas olekus toimimiseks piisavalt sümboolset kapitali, et tagada oma liikmetele positiivne sotsiaalne identiteet, siis võib jahtumisele järgneda kultuuriline ja keeleline assimilatsioon ka juba saavutatud poliitilise iseseisvumise tingimustes (Smith 1999).

KOKKUVÕTE

Etnolingvistiline jätkusuutlikkus on väga mitmetahuline nähtus, mis sõltub looduslike, majanduslike, sotsiaalsete, kultuuriliste ja sotsiaalpsühholoogiliste tegurite keerukast vastasmõjust. Osa nendest teguritest on väljaspool inimese ja etnose liikmete kontrolli, osa on sellised, mida etnosel on oma tegevusega võimalik mõjutada. Seega võib öelda, et kuigi jätkusuutlikus sõltub teguritest, mis on väljaspool kontrolli, ei ole ükski etnos täiesti välistegurite meelevaldas. Ükskõik kui keerukad ka pole välis- või sisekeskkonna tingimused, alati on olemas vähemalt põhimõtteline võimalus oma olukorda kollektiivselt parandada. Selle võimaluse kasutamine sõltub etnose vitaalsusest, tema võimest käituda ühtse kollektiivse tegurina ajaloo areenil.

Seega on etnolingvistiline vitaalsus etnose jätkusuutlikkuse võtmetegur. Käesoleva artikli eesmärk oli välja tuua, millised tegurid mõjutavad etnose vitaalsust kõige vahetumalt ja kuidas nende tegurite koosmõju on seotud etnose külma ja kuuma olekuga. Pole kahtlust, et kõigi edukate etnoste eliidid on

teadlikult või intuiitiivselt neid protsesse juhtides taanud oma etnoste jätkusuutlikkuse, kuid mainitud protsesside süstemaatiline käsitlus võimaldab seda teadmist sihipäraselt kasutada ka ohustatud keelte ja kultuuride jätkusuutlikkuse kindlustamiseks.

VIITED

- Bar-Tal, D. 1993. Patriotism as fundamental beliefs of group members. – *Politics and Individual*, 3, 45–62.
- Barth, F. 1969. Ethnic groups and boundaries. – Barth, F. (ed). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organisation of Culture Difference*. London: George Allen and Unwin, 9–37.
- Benati, C. 2009. Faroese: a national language under siege? – Pertot, S., Priestly, T. M. S., Williams, C. (eds). *Rights, Promotion and Integration Issues for Minority Languages in Europe*. Palgrave Macmillan, 189–196.
- Bourhis, R. Y., Giles, H., Rosenthal, D. 1981. Notes on construction of a 'subjective vitality questionnaire' for ethnolinguistic groups. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 2, 145–155.
- Brown, R. 2000. Social identity theory: Past achievements, current problems and future challenges. – *European Journal of Social Psychology*, 30, 745–778.
- Capra, F. 1997. *The Web of Life*. New York: Random House.
- Chwe, M. 2001. *Rational Ritual: Culture, Coordination, and Common Knowledge*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Edwards, J. 1992. Sociopolitical aspects of language maintenance and loss: towards a typology of minority language situations. – Fase, W., Jaspaert, K., Kroon, S. (eds). *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Amsterdam: Benjamins, 37–54.
- Ehala, M. 1996. Self-organization and language change. – *Diachronica*, 13, 1–28.
- Ehala, M. 2005. The role of MTE in language maintenance and developing multiple identities. – Kiefer, S., Sallamaa, K. (eds). *European Identities*

- in Mother Tongue Education. Linz: Trauner Verlag, 36–50.
- Ehala, M. 2007. Etnolingvistilise arengu ökoloogia: teesid. – *Akadeemia*, 3, 511–553.
- Ehala, M. 2009a. The Bronze Soldier: identity threat and maintenance in Estonia. – *Journal of Baltic Studies*, 40, 139–158.
- Ehala, M. 2009b. An evaluation matrix for ethnolinguistic vitality. – Pertot, S., Priestly, T., Williams, C. (eds). *Rights, Promotion and Integration Issues for Minority Languages in Europe*. Palgrave Macmillan, 123–137.
- Ehala, M. avaldamisel. Connecting the individual and cultural level value analysis: the case of Utilitarianism v. Traditionalism. – *Journal of Human Values*.
- Ehala, M., Niglas, K. 2007. Empirical evaluation of a mathematical model of ethnolinguistic vitality: the case of Võro. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 28, 427–444.
- Ehala, M., Zabrodskaia, A. avaldamisel. Interethnic discordance and stability in Estonia. – *Ethnicities*.
- Ellemers, N., Kortekaas, P., Ouwerkerk, J. W. 1999. Self-categorisation, commitment to the group and group self-esteem as related but distinct aspects of social identity. – *European Journal of Social Psychology*, 29, 371–389.
- Giles, H., Bourhis, R. Y., Taylor, D. M. 1977. Towards a theory of language in ethnic group relations. – Giles, H. (ed). *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London: Academic Press, 307–348.
- Giles, H., Johnson, P. 1987. Ethnolinguistic identity theory: a social psychological approach to language maintenance. – *International Journal of the Sociology of Language*, 68, 69–99.
- Grenoble, L. A., Whaley, L. J. 1998. Toward a typology of language endangerment. – Grenoble, L. A., Whaley, L. J. (eds). *Endangered Languages: Language Loss and Community Response*. Cambridge: Cambridge University Press, 22–54.
- Hogg, M. A., Reid, S. A. 2006. Social identity, self-categorization, and the communication of group norms. – *Communication Theory*, Vol. 16. Blackwell Publishing Limited, 7–30.
- Laitin, D. D. 2007. *Nations, States, and Violence*. Oxford: Oxford University Press.
- Li, D. C. S. 2004. Between English and Esperanto: what does it take to be a world language? – *International Journal of Sociology of Language*, 164, 33–64.
- Livingston, I. 2006. *Between Science and Literature: An Introduction to Autopoetics*. Urbana: University of Illinois Press.
- Luhmann, N. 1990. *Essays on Self-Reference*. New York: Columbia University Press.
- Maturana, H., Francisco, V. 1973. *Autopoiesis and Cognition: the Realization of the Living*. Vol. 42. *Boston Studies in the Philosophy of Science*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Co.
- Milroy, L. 2001. Bridging the micro-macro gap: social change, social networks and bilingual repertoires. – Klatter-Folmer, J., Avermaet, P. V. (eds). *Theories of Maintenance and Loss of Minority Languages*. Münster, New York: Waxmann, 39–64.
- Milroy, L., Milroy, J. 1992. Social network and social-class – toward an integrated sociolinguistic model. – *Language in Society*, 21, 1–26.
- Mufwene, S. S. 2004. Language birth and death. – *Annual Review of Anthropology*, 33, 201–222.
- Nichols, J. 1992. *Linguistic Diversity in Space and Time*. Chicago: University of Chicago Press.
- O’Leary, P. 2009. Public intellectuals, language revival and cultural nationalism in Ireland and Wales: a comparison of Douglas Hyde and Saunders Lewis. – *Irish Studies Review*, 17, 5–18.
- Portes, A., Sensenbrenner, J. 1993. Embeddedness and immigration: notes on the social determinants of economic action. – *American Journal of Sociology*, 98, 1320–1350.
- Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S., Halevy, N., Eidelson, R. 2008. Toward a unifying model of iden-

- tification with groups: integrating theoretical perspectives. – *Personality and Social Psychology Review*, 12, 280–306.
- Schaefer, R. T. 2008. Social institutions. – Parrillo, V. N. (ed). *Encyclopedia of Social Problems*. Sage Publications.
- Shelton, D. L., Cengage, G. 2005. Athens and Melos. – *Genocide and Crimes Against Humanity*. eNotes.com.
- Smith, A. D. 1999. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press.
- Tajfel, H. 1978. Social categorization, social identity, and social comparison. – Tajfel, H. (ed). *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. London: Academic Press, 61–76.
- Tajfel, H., Turner, J. C. 1979. An integrative theory of intergroup conflict. – Austin, W. G., Worchel, S. (eds). *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole, 33–47.
- Thomas, E. F., McGarty, C., Mavor, K. I. 2009. Aligning identities, emotions, and beliefs to create commitment to sustainable social and political action. – *Personality and Social Psychology Review*, 13, 194–218.
- Triandis, H. C., Gelfand, M. 1998. Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. – *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 118–128.